

Studiewijzer Taal en theorie 2 / Taaltheory 2, 2018-2019

Opzet

Dit vak bestaat uit zeven colleges. De stof die in jaar 1 bij de taalkundevakken is behandeld wordt bekend verondersteld. Die kan ook in de toets terugkomen.

Vakinhoud

In de colleges worden een aantal deelgebieden van de taalkunde behandeld. Na elk college lees je thuis aanvullende literatuur.

Toetsing

Voor de volgende groepen studenten is de toetsing als volgt geregeld:

- studenten Nederlands FO (deeltijd) toetsen de stof van dit vak samen met de stof van het vak Taalbeschouwing in een schriftelijke toets na periode 4;
- studenten Fries (voltijd en deeltijd), studenten Nederlands voltijd, studenten van de combi Nederlands/Fries, cursisten van de Afûk-lesjouweroopleiding, minorstudenten Fries en minorstudenten Nederlands toetsen de stof van dit vak mondeling na periode 1
- anderen die dit vak volgen, moeten met de docent afspreken hoe ze getoetst worden;
- voor majorstudenten Nederlands (voltijd/deeltijd) wordt de vakinhoud ook getoetst in de landelijke kennisbasistoets.

Materiaal

Bij dit vak wordt het volgende materiaal gebruikt:

- * Jansen, M. (2017), *Atlas van de Nederlandse taal*, editie Nederland. Amsterdam: Lannoo.
- * Studenten Nederlands gebruiken daarnaast: Wolf, H. (2018), *Basisboek syntaxis*. Groningen: Kleine uil. (De ABG-reader van vorig jaar is hiervoor ook bruikbaar.)
- * Studenten Fries gebruiken daarnaast: Popkema, J. (2018), *Grammatica Fries*. Ljouwert: Afûk.
- * Aanvullend materiaal is te vinden op www.henkwolf.nl/cursusmateriaal.

Planning

Collegeweek 1. geen college

Collegeweek 2. Woordenschatuitbreiding (deels herhaling jaar 1)

- * Via de docent of de website: artikel 'Woordvorming'
- * Atlas h.12 (Waarom het Nederlands vreemdgaat) + h.13 (Vreemdelingen, wees welkom) + h.16 (iets nieuws onder de zon).
- * Extra voor studenten Nederlands: Atlas h.17 (Is de tijgermoeder een eendagsvlieg?) + h.18 (Hoe Simon Carmiggelt ...)
- * Extra voor studenten Fries: Popkema, 3.2.3 + 3.2.4 + 3.3 + 3.4 + 3.5 + 3.6

Collegeweek 3. Semantiek: woordbetekenis, betekenisverandering

- * Via de website: h.1/2/3 uit de reader 'Semantiek' (Lohmann, Bruining & Wolf)
- * Atlas h.14 (Waarom een man vroeger graag trouwde met een onnozel wijf) + h.15 (Namen voor het onnoembare)
- * Extra voor studenten Nederlands: via de website: video 'Waarom is *wijf* zo'n erg woord?'
- * Extra voor studenten Fries: via de website: video 'Wêrom is *wiif* it ferskriklikste Fryske wurd?'

Collegeweek 4. Semantiek: woordrelaties

- * Via de website: h.4 uit de reader 'Semantiek'
- * Via de website: video 'Hoe vinden we het juiste woord om te zeggen wat we bedoelen?'
- * Atlas h.19 (En dan ben je weg natuurlijk)

Collegeweek 5. Fonetiek en fonologie: klanken, lettergrepen, klemtoon

- * Oefenstof uit de les
- * Atlas h.8 (Waarom je bij de dokter ...), h.9 (Zo veel verschillende R'en).
- * Via de website: artikel 'Fonetiek en fonologie'
- * Extra voor studenten Nederlands: Atlas h.38 (De ei-sprong van het Nederlands) + Wikipedia-artikel 'Klankinventaris van het Nederlands'
- * Extra voor studenten Fries: Popkema 2.1 + 2.2. + 2.3 + 2.4 + 2.6

Collegeweek 6. Fonologie: fonologische regels

- * Oefenstof uit de les
- * Extra voor studenten Nederlands: via de website: overzicht fonologische regels
- * Extra voor studenten Fries: Popkema 2.5 + via de website: 'De Fryske sêfte G'

Collegeweek 7. Etymologie

- * Atlas h.6 (Van je familie moet je het hebben), h.7 (Zo d'ouden zongen, zo piepen de jongen), h.20 (Graven naar de oorsprong), h.21 (Wat een nachtmerrie en een paard gemeen hebben), h.29 (Begin een tweede leven als woord), h.30 (In bikini naar Bikini).
- * Extra voor studenten Fries: Popkema, h. 1 (Inleiding tot het Fries) + Atlas h.4 (Bûter, brea en griene tsiis)
- * Extra voor studenten Nederlands: Atlas h.5 (Dwars door België)

Collegeweek 8. Syntaxis: anaforen, valentie, consecutio temporum, hoofd- en bijzinnen

- * Via de website: video 'Zinsstructuur' (indien nodig)
- * Extra voor studenten Nederlands: Basisboek syntaxis: h.10 + h.13
- * Extra voor studenten Fries: Popkema h.6

Woordvorming

Het Nederlands kent – net als alle andere talen – diverse mogelijkheden om de woordenschat uit te breiden. Taalgebruikers hebben daar vaak behoefte aan omdat ze iets willen uitdrukken waarvoor hun woordenschat niet het juiste, adequate woord bevat. Ze willen verwijzen naar een nieuwe zaak, ze willen een speciaal stilistisch effect bereiken enz. De belangrijkste middelen daarvoor zijn:

- **ontlening** (overnemen van een woord uit een andere taal, bijvoorbeeld *computer*)
- **'Urschöpfung'** (creëren van een nieuw woord 'uit het niets', bijvoorbeeld *epibreren*)
- **betekenisverandering** (aanpassen van de betekenis van een woord, bijv. *muis* voor een computermuis)
- **woordvorming** (creëren van een nieuw woord met behulp van bestaand taalmateriaal)

We zullen ons hier bezighouden met dit laatste middel om de woordenschat uit te breiden: de woordvorming. Het gaat daarbij om gelede woorden, woorden die bestaan uit meer dan één element, woorden waarvan de relatie tussen vorm en betekenis niet volstrekt arbitrair (willekeurig) is, maar gemotiveerd.

De vorming en de interpretatie van nieuwe woorden

Een woord als *weekblad* bestaat uit de morfemen *week* en *blad*, die samen de vorm en de betekenis van *weekblad* bepalen. Onder **morfeem** verstaan we de kleinste vorm- betekeniseenheid van een taal. *Week* en *blad* zijn **vrije morfemen** omdat ze ook los, als ongeleed woord, voorkomen. Er zijn ook **gebonden morfemen**: een woord als *fietser* bestaat uit het vrije morfeem *fiets* en het gebonden morfeem *-er*. Het laatste morfeem komt niet los voor, maar alleen in gelede woorden. Gebonden morfemen krijgen hun betekenis via het woordgeheel: in *fietser* kunnen we aan *-er* de betekenis 'persoon' toekennen, een *fietser* is 'iemand die fietst' (vergelijkbaar zijn woorden als *bakker* of *opschepper*), maar in *groener* of *sterker* drukt *-er* het betekenselement 'meer' uit.

Een gebonden morfeem als *-er* dat aan het einde van een woord staat, is een **suffix**. Een gebonden morfeem aan het begin van een woord zoals *ge-* (*geknoei*) of *ver-* (*verkopen*) heet **prefix**. De overkoepelende term voor suffixen en prefixen is **affix**.

Bij gelede woorden maken we onderscheid tussen woorden die zijn opgebouwd uit vrije morfemen, zoals *weekblad*, en woorden die een vrij en een gebonden morfeem bevatten, zoals *fietser* of *geknoei*. De eerste soort noemen we **samenstellingen**, de tweede **afleidingen**. Vaak bevatten gelede woorden meer dan twee elementen; hun interne structuur kunnen we weergeven met haakjes: [[week+blad]+redactie] of [[ver+koop]+er].

Ook al zijn gelede woorden gemotiveerd, hun betekenis is over het algemeen niet zomaar af te leiden uit de delen. Immers, zelfs de betekenis van een gewoon woord als *ziekenhuis* is niet zonder meer **compositional**, 'berekenbaar' op basis van de basiswoorden *zieke* en *huis*.

Samenstellingen hebben meestal onvoorspelbare betekenselementen: hun betekenis is meer dan de som der delen. Zo is *ziekenhuis* niet zomaar een huis van of voor zieken, maar een 'instelling voor onderzoek, behandeling en verpleging van zieken en het gebouw daarvan' (Van Dale). We kennen de betekenis van *ziekenhuis* omdat ze geconventionaliseerd is; ooit hebben we het woord in die specifieke betekenis geleerd. Bij nieuwe samenstellingen zijn we echter vaak aangewezen op de context om de betekenis te achterhalen.

Wat is bijvoorbeeld een *wijnmeter*, is dat iemand die wijn meet (zoals een *landmeter* land opmeet) of een toestel waarmee men wijn kan meten (vgl. *gasmeter* of *afstandmeter*)? En wat meet die *wijnmeter* dan? Alleen de context kan uitsluitsel geven.

"Albert Heijn-bedrijfsleider M. Everhardus denkt in meters schaplengte. Hij wijst aan: er zijn nu de 'mediterrane meters' (pasta, tomatenblokjes, olijfolie, pastasaus), de **'wijnmeters'** (tien meter erbij want jonge

tweeverdieners houden van wijn) [...]"

(NRC Handelsblad, Weekeditie voor het buitenland, 10-07-2001, p. 19)

Bij het woord *wijnmeters* moeten we dus niet denken aan personen of instrumenten die wijn meten. *Wijnmeters* is hier een compacte aanduiding voor 'meters schap lengte voor wijnflessen'. De context stuurt onze interpretatie; zonder zulke steun gaan we bij nieuwe woorden al gauw de mist in. Maar met de context – in combinatie met onze wereldkennis en onze kennis van de taal – is de interpretatie meestal geen probleem. Vaak valt het niet eens op dat we met een nieuw woord te maken hebben.

Voor de interpretatie beschikken we over tal van aanwijzingen, talige en buitentalige. Neem het woord *literatuurziekte*. Ook zonder context kunnen we al wel het een en ander zeggen over de mogelijke betekenis. Zo weten we dat in samenstellingen van twee nomina over het algemeen het tweede lid de kern is: een *koffiekopje* is een soort kopje, een *perenboom* is een soort boom, een *literatuurlijst* is een soort lijst; dus is *literatuurziekte* ongetwijfeld een soort ziekte. Wat de specifieke betekenis ook mag zijn, we beschikken al over **syntagmatische indicaties**: interpretatieaanwijzingen die berusten op de volgorde van de leden van de samenstelling. Bovendien kunnen we gebruik maken van **paradigmatische relaties**: hierbij gaat het om woorden die op de een of andere manier vergelijkbaar zijn. Bij *literatuurziekte* ligt het voor de hand om eens te kijken naar de betekenis van andere samenstellingen met *literatuur* of *ziekte*. Zo is *aardappelziekte* een ziekte van de aardappelplant en *bloedziekte* een ziekte van het bloed. Maar *schimmelziekte* is een ziekte veroorzaakt door schimmel, en een *beroepsziekte* is het gevolg van een beroep. Dus, volgens deze voorbeelden zijn er minstens twee interpretaties mogelijk: *literatuurziekte* als ziekte van de literatuur of veroorzaakt door literatuur. Nu is het moeilijk voorstelbaar dat literatuur lichamelijk ziek maakt (of wordt). Daarom moeten we ziekte hier waarschijnlijk overdrachtelijk interpreteren als een 'abnormale gesteldheid die lijkt op een ziekte'. Zo'n toepassing vinden we bijvoorbeeld in *vergaderziekte*, volgens Van Dale een 'ziekelijke neiging om te vergaderen'. Is *literatuurziekte* dan misschien een 'ziekelijke neiging tot literatuur'? Deze interpretatie lijkt niet gek en inderdaad wordt het woord zo toegepast in een interview met Connie Palmen.

[vraag aan Connie Palmen:] "De hoofdpersoon in je boek is **verliterat**urd, ze lijdt aan de **literatuurziekte**. Heb je daar zelf ook last van?"

(HP/De Tijd 15-02-91, p. 62)

In het citaat staat verder de afleiding *verliteraturen*, een geleed woord dat al evenmin direct te interpreteren is zonder context. Ook nu beschikken we over tal van aanwijzingen doordat er vergelijkbare woorden zijn. Zo kennen we misschien de klachten over het *vertrossen* van de media of hebben we wel eens gehoord dat iemand helemaal *verpolitiekt* is. Telkens gaat het om een werkwoord gevormd met het prefix *ver-* op basis van een zelfstandig naamwoord. Dit is niet ongewoon blijkens woorden als *verglazen*, *verwoorden* of *verongelukken*. Maar anders dan deze woorden hebben *vertrossen*, *verpolitieken* of *verliteraturen* een **pejoratief** betekenisaspect.

"Waar is de tijd gebleven dat duizenden Nederlanders in één klap met hun lijfomroep braken vanwege een blote meid of een onvertogen woord? Toen kozen de mensen nog ergens voor. Nu laten ze zich, totaal **verpolderd**, alles welgevallen, wat er op neer komt dat alles ze onverschillig is. Behalve, godzijdank, het Oranjehuis."

(Volkscrant 16-12-2000, p. 7 [Jan Blokker])

Dat vinden we ook in andere recente toepassingen van dit woordvormingsprocedé. Naast talige kennis moeten we voor de interpretatie van *verpolderen* nog heel wat buitentalige, culturele kennis activeren (denk aan 'poldermodel'). Door de prefigering met *ver-* is ook het pejoratieve element weer in het spel.

Bestaande woorden zijn niet alleen van belang voor de interpretatie, maar ook voor de vorming van nieuwe woorden. Taalgebruikers kunnen, op zoek naar een woord voor iets dat ze willen uitdrukken, gebruik maken van de paradigmatische relaties in de woordenschat en van **analogie**: ze kunnen bestaande woorden met elkaar vergelijken en op basis van de vergelijking een nieuw woord vormen. Zo kan men op zoek naar een persoonsnaam bij *zappen* kijken naar andere werkwoorden met bijbehorende persoonsnamen.

spreken : spreker = kijken : kijker = zappen : X
—> X = zapper

Bij zo'n proportionele analogie gaat het om de vorm-betekenisverhoudingen tussen bestaande nomina en de corresponderende werkwoorden die we (als in een proportionele vergelijking) kunnen projecteren op ons geval *zappen/zapper*.

Als zo'n analogie vaak wordt geactiveerd, vaak leidt tot nieuwvormingen, dan kan dit leiden tot een regelmatig morfologisch procedé. Zo kunnen we van alle transitieve werkwoorden een afleiding vormen met *-baar*: *dragen – draagbaar*, *drinken – drinkbaar*, *kwetsen – kwetsbaar*. De betekenis kunnen we abstract omschrijven als 'kunnende ge-V-d worden', waarbij V staat voor het basiswerkwoord. Bij een nieuw werkwoord als *printen* kunnen we deze regelmaat makkelijk uitbuiten om een adjectief te vormen met een enigszins voorspelbare betekenis: *printbaar*. Zulke morfologische procedés noemen we **productief**. Onder **morfologische productiviteit** verstaan we dan "de mogelijkheid tot uitbreiding van de woordenschat volgens een bepaalde vorm-betekenisystematiek die zich voordoet in bestaande gelede woorden" ([Booij en Van Santen 1998:46](#)).

Tot nu toe hebben we het alleen gehad over samenstellingen en afleidingen. Maar er zijn nog meer mogelijkheden om nieuwe woorden te vormen op basis van bestaande. Zo kunnen van veel substantieven werkwoorden worden afgeleid zonder dat er sprake is van (expliciete) affigering of samenstelling: *de fiets – ik fiets*, *de douche – ik douche*. Dit proces heet **impliciete transpositie** of **conversie**. Bij conversie wordt een woord overgeheveld naar een andere woordsoort. Daarmee correspondeert geen vormverandering: in de genoemde gevallen is de stam van het werkwoord identiek aan het basissubstantief. Ook dit procedé is productief. Zo kan het woord *muis* metaforisch worden gebruikt voor een computermuis en op basis van deze nieuwe gebruikswijze vinden we de conversie naar de woordsoort werkwoord.

"hypertekst [...] is een tekst met links naar sites op het net. U herkent deze links doordat de muispijl een handje wordt als u over de link **muist**."
([Internet voor beginners](#))

Dit is overigens al de tweede keer in de geschiedenis van het Nederlands dat taalgebruikers deze conversie toepassen: ook in z'n oorspronkelijke betekenis is *muis* wel als werkwoord gebruikt (voor 'op muizen jagen'), zoals in de zegswijzen: *als de katjes muizen*, *dan mauwen ze niet* of *de kat muist het beste*, *als ze jongen heeft*.

Een andere interessante woordvormingsmogelijkheid zien we in een woord als *digibeet*. *Digibeet* is geen gewone samenstelling van twee ook los voorkomende woorden, maar een combinatie van woorddelen die niet los voorkomen, tenminste niet in het Nederlands. Zulke woord- of morfeemdelen zijn door [Van den Toorn \(1983\)](#) **splinters** genoemd. *Digibeet* is een combinatie van splinter + splinter. Als bij woordvorming een splinter betrokken is, spreken we van **woordversmelting**. Ook de betekenis van zo'n nieuwvorming is een versmelting: bepaalde betekenisaspecten van de basiswoorden *digitaal* en *analfabeet* worden gecombineerd tot een nieuw concept: 'iemand die geen verstand heeft van computers'. Met het nieuwe woord kunnen we naar zo'n persoon verwijzen. Andere voorbeelden zijn *eurocraat* of *infotainment* (het laatste woord is waarschijnlijk in zijn geheel overgenomen uit het Engels). Dat splinters ook met woorden kunnen worden gecombineerd, blijkt uit *docudrama* (splinter + woord) of *freeware* (= 'free software', woord + splinter). Ook het ontstaan van *-gate* (*Monicagate*, *beursgate*) kan op deze manier worden geanalyseerd (vgl. [Hüning 2000](#)).

Er zijn tal van mogelijkheden om bestaande woorden korter te maken of om op basis van bestaande woorden een kortere aanduiding te vormen. Zo kun je woorden afkappen (*homo* voor homoseksueel of *prof* voor professor). Daarbij verandert de betekenis nauwelijks, alleen de gebruiksvoorwaarden zijn vaak anders (**afkappingen** zijn meestal tamelijk informeel). In de naamgeving van instanties of producten zien we vaak **acroniemen** (letterwoorden): nieuwe woorden, gevormd door de combinatie van de (eerste) letters van bestaande woorden. Soms worden acroniemen uitgesproken als losse letters, zoals *EU* en *VPRO* ('Vrijzinnig-Protestantse Radio-Omroep'), soms als een woord, zoals *NAVO* ('Noord-Atlantische VerdragsOrganisatie') en *VARA* ('Vereniging van Arbeiders-RadioAmateurs'). De vorming van een acroniem gaat meestal niet gepaard met een nieuwe betekenis. Maar soms ondergaan acroniemen later een betekenisverandering; zo zijn *VPRO* en *VARA* losgemaakt van hun oorspronkelijke basis.

In deze module worden nu de beide belangrijkste manieren van woordvorming in het Nederlands ([samenstelling](#) en [afleiding](#)) uitvoeriger en systematischer beschreven.

Samenstellingen in het Nederlands

Compositie (of **samenstelling**) is in het Nederlands (net als in het Duits) een zeer productief woordvormingsprocedé. De resulterende woorden zijn over het algemeen '**rechtshoofdig**', d.w.z. dat het rechterlid van de samenstelling de kern is van het samengestelde woord. Het bepaalt de semantische klasse, de syntactische categorie en ook het geslacht van het woord (bij nominale samenstellingen). Vergelijk *de waterleiding* (een soort leiding) met *het leidingwater* (een soort water).

Nominale samenstellingen, samenstellingen dus met een zelfstandig naamwoord als kern, kunnen als eerste lid woorden uit diverse woordklassen hebben:

Structuur	Categorie eerste lid	Voorbeelden
NN	zelfstandig naamwoord	<i>tafelpoot, huisdeur</i>
AN	bijvoeglijk naamwoord	<i>grootvader, sneltrein</i>
VN	werkwoord	<i>zoektocht, kookplaats</i>
PN	voorzetsel	<i>tussendeur, voorgerecht</i>
AdvN	bijwoord	<i>langslaper</i>
NumN	telwoord	<i>driehoek, tweegesprek</i>

Daarnaast is het ook mogelijk om woordgroepen als eerste lid van een samenstelling te gebruiken: *oudemannenhuis, heteluchtballon*.

Opmerking

In veel nominale samenstellingen vinden we tussen de beide delen van de samenstelling een **verbindingsklank**, een zogenaamd '**bindfoneem**', zoals in *auteur-s-naam* of *eik-en-hout*. Voor het optreden ervan formuleren [Booij & Van Santen \(1998: 160\)](#) de volgende tendensen:

- /s/ kan voorkomen bij woorden die een meervoud op -s hebben (*werknemersverklaring, kruideniersmentaliteit*) of bij linkerleden die geen meervoud hebben (*beleidsmaker, hongersnood*). /s/ is verplicht na een diminutief als linkerlid (*bolletjestrui, ruitjespapier*)
- /ə/ (gespeld <e> of <en>) kan alleen voorkomen bij woorden die een meervoud op -en hebben (*paardebloem, zonnenschijn, bessensjam, kippenhok*).

Ook **adjectivische samenstellingen** vormen in het Nederlands een productieve categorie. Als linkerleden komen voor:

Structuur	Categorie eerste lid	Voorbeelden
NA	zelfstandig naamwoord	<i>broodmager, alcoholvrij</i>
AA	bijvoeglijk naamwoord	<i>lichtblauw, hoogzwanger</i>
VA	werkwoord	<i>kotsmisselijk, spilziek</i>
AdvA	bijwoord	<i>welbekend, niet-officieel</i>

In veel gevallen heeft het eerste lid een versterkende, intensiverende functie: *ijzersterk* is 'zeer sterk' en *doodserieus* betekent 'zeer serieus'. Het eerste lid dient dan als punt van vergelijking: *ijskoud* 'zo koud als ijs', maar deze letterlijke interpretatie is vaak vervaagd. *Glashelder* betekent niet meer 'zo helder als glas', maar 'zeer helder'.

De tweede betekenisgroep wordt gevormd door samengestelde adjectieven, waarbij het eerste lid aanvullende informatie geeft over de adjectivische kern: *milieuvriendelijk* betekent 'vriendelijk voor het milieu' en *vetarm* is 'arm aan vet'.

Verbale samenstellingen vormen in het Nederlands (net als in het Duits) geen productieve categorie. De meeste verbale samenstellingen die er zijn, zijn ontstaan bijvoorbeeld door conversie van nominale samenstellingen (*blokfluit* > *blokfluit-en*, *ijsbeer* > *ijsber-en*) of door **back-formation** (*beeldhouwer* > *beeldhouw-en*, *stofzuiger* > *stofzuig-en*). Hierbij worden nominale samenstellingen van het type [stof+zuiger] geherinterpreteerd als *-er*-afleidingen van een (nieuw) werkwoord (*stofzuigen*).

De enige uitzondering vormen de zogenaamde **scheidbaar samengestelde werkwoorden**, ook wel **samenkoppelingen** genoemd: deze groep kan wel productief worden uitgebreid. Het gaat om woorden als *opbellen* of *aankleden* die zich in veel opzichten gedragen als woordgroepen. Zo worden ze in een zin over het algemeen opgesplitst in twee delen:

*Ik opbel mijn dochter.

Ik bel mijn dochter op.

En het voltooid deelwoord is niet **geopbeld*, maar *opgebeld*, d.w.z. het prefix *ge-* komt tussen de beide delen van de samenkoppeling te staan.

Desondanks worden ze vaak als woorden (en dus niet als woordgroepen) beschouwd, en wel vooral om semantische redenen. In semantisch opzicht gedragen dergelijke samenkoppelingen zich namelijk als eenheid met woordbetekenis en dat is dan ook de reden dat ze aan elkaar geschreven worden. Of men samenkoppelingen beschouwt als samenstellingen of als woordgroepen hangt dus af van het gewicht dat men toekent aan het syntactisch gedrag en aan de semantiek. Booij heeft er recentelijk voor gepleit ze te analyseren als 'constructional idioms' (Booij 2002: 204 e.v.), wat de bijzondere status ervan onderstreept.

Afleidingen in het Nederlands

Derivatie noemen we het proces dat nieuwe woorden worden gevormd door middel van **affigering**: de stamvorm van een woord wordt gecombineerd met een gebonden morfeem, een **affix**. Op deze manier kunnen nieuwe zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, bijwoorden en werkwoorden worden gevormd. De 'input', het basiswoord, kan, maar hoeft niet tot dezelfde woordsoort te behoren als de 'output', het resultaat van het woordvormingsproces. Affixen kunnen worden onderverdeeld in **prefixen** (komen vóór het

basiswoord te staan) en **suffixen** (worden achter het basiswoord 'geplakt'). [Booij \(2002: 87\)](#) noemt negen verschillende afleidingsmogelijkheden. Uit het overzichtje blijkt tevens dat prefigering beperkter is dan suffigering: prefigering behoort niet in alle gevallen tot de mogelijkheden:

A > N	suffigering	schoon-heid	< schoon
V > N	suffigering	sprek-er	< spreek
	prefigering	ge-praat	< praat
N > N	suffigering	moeder-schap	< moeder
N > A	suffigering	meester-lijk	< meester
V > A	suffigering	lees-baar	< lees
A > A	suffigering	blauw-ig	< blauw
	prefigering	on-gewoon	< gewoon
N > V	suffigering	analys-eer	< analyse
N > V	prefigering	ver-slaaf	< slaaf
A > V	suffigering	kalm-eer	< kalm
	prefigering	ver-bleek	< bleek
V > V	suffigering	krabb-el	< krab
	prefigering	be-rijd	< rijd

Derivationale procedés kunnen dus formeel worden beschreven door de definitie van de input- en de output-categorie. We zien echter dat niet alle affixen op deze manier uniek kunnen worden afgebakend: sommige affixen zijn **polyfunctioneel**. Het suffix *-er* kan niet alleen worden gebruikt

ter vorming van persoonsnamen (*lezer*) op basis van werkwoorden, maar ook op basis van zelfstandige naamwoorden (*wetenschapper*). Bovendien kan het ook worden gebruikt in de flexie, bijv. voor de vorming van comparatieven (*groener*), waar de output dus geen zelfstandig naamwoord is. Een ander voorbeeld: het diminutiefsuffix wordt vooral gebruikt met zelfstandige naamwoorden als input (*huis-je*), maar het kan ook worden gebruikt achter o.a. adjectieven (*lief-je*) of telwoorden (*tien-tje*).

Behalve categoriale beperkingen zijn er ook andere beperkingen voor de mogelijke inputwoorden voor een morfologisch procedé. Zo zijn derivatieve processen niet recursief (in tegenstelling tot compositie): ze kunnen dus niet worden toegepast op hun eigen output (*blauw* < *blauw-ig*, maar niet **blauw-ig-ig*).

Een andere beperking heeft te maken met de indeling inheems vs. niet-inheems. Niet-inheemse affixen kunnen over het algemeen alleen worden gebruikt met basiswoorden die zelf ook niet-inheems zijn. Zo kan het niet-inheemse suffix *-iteit* worden gecombineerd met woorden als *stabiel* of *divers* (*stabiliteit*, *diversiteit*), maar niet met inheemse adjectieven als *blind* of *groen*. De inheemse tegenhanger (*-heid*) heeft zo'n beperking niet. Dit suffix kan zowel met inheemse basiswoorden worden gebruikt (*blindheid*, *groenheid*) als ook met niet-inheemse (*stabielheid*, *diversheid*).

Derivatie en betekenis

Morfologische procedés worden niet alleen door hun input- en outputcategorieën bepaald, maar ook door de semantische overeenkomsten van de ermee gevormde afleidingen. Ze hebben een **categoriale waarde**, een betekenselement dat de leden van een morfologische categorie gemeen hebben. Zo kan men de gemeenschappelijke betekenis van afleidingen als *spreker*, *lezer*, *bakker* omschrijven als 'iemand die X-t', waarbij X dan staat voor het basiswerkwoord. Toch is het vaak moeilijk om één definiërend betekenselement te vinden. Er is geen één-op-één-correspondentie tussen vorm en betekenis. Aan de ene kant hebben we te maken met synonymie, en aan de andere kant zijn veel morfologische procedés polyseem. **Synonymie** vinden we onder andere bij de vrouwelijke persoonsnamen. Deze kunnen worden gevormd met behulp van verschillende suffixen: *fotograaf-e*, *zanger-es*, *huichelaar-ster* enz. De betekenisbijdrage van het suffix is telkens 'vrouwelijke X'. Zie verder ook hieronder.

Polysemie komt o.a. voor bij de afleidingen op *-erij*: een woord als *knoeierij* kan de handeling ('het knoeien') aanduiden, maar ook het resultaat ervan. En bij afleidingen als *drukkerij* of *brouwerij* denken we niet meteen aan de handeling zelf (hoewel ook dat niet uitgesloten is), maar eerder aan een bedrijf of een gebouw waarin de handeling (professioneel) wordt uitgeoefend.